

Izvorni znanstveni rad (Original scientific paper)

UDK 902.2(497.6 Ilijaš)

902.2(497.6 Jajce)

726.825(497.6 Hadžići)

EDIN BUJAK

Arheološka istraživanja srednjovjekovnih nekropola u Kopošićima kod Ilijaša i Divičanima kod Jajca, te popis stećaka na području Hadžića

Apstrakt: U radu su prezentirani preliminarni rezultati arheoloških istraživanja provedenih na srednjovjekovnim nekropolama sa stećcima u Kopošićima kod Ilijaša te Potkriž u selu Divičani kod Jajca, a koja su provedena u toku 2015. godine. Također, u toku iste godine obavljen je i popis stećaka na području Općine Hadžići (Tarčin, pazarić i Hadžići) čime su uveliko nadopunjena ranija saznanja o brojnom stanju i rasprostranjenosti ovog srednjovjekovnog sepulkralnog blaga na navedenom teritoriju.

Ključne riječi: arheološka istraživanja, Kopošići, Divičani, Jajce, stećci, Hadžići

Abstract: This paper presents preliminary results of archaeological excavations conducted in 2015 on medieval sites with stećak tombstones in Kopošići near Ilijaš and Potkriž in the village of Divičani near Jajce. Also, during the same year a survey of medieval tombstones on the area of the Hadžići municipality was undertaken, encompassing Tarčin, Pazarić and Hadžići, thus complementing the earlier information about the numerical state and allocation of this medieval sepulchral heritage on the said area.

Key words: archaeological research, Kopošići, Divičani, Jajce, stećci, Hadžići

1. Arheološka istraživanja nekropole u Kopošićima kod Ilijaša

Arheološka istraživanja kasnosrednjovjekovne nekropole u Kopošićima kod Ilijaša u saradnji Instituta za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Sarajevu, HKD Napredak iz Ilijaša te grupe zavičajnih entuzijasta iz Ilijaša, na čelu sa Pericom Mijatovićem i Jozom Jozićem, provedena su u periodu od 16.06. do 01.07.2015. godine. Stručni tim su predvodili prof. dr. Dubravko Lovrenović, Edin Bujak, MA i prof. dr. Adnan Busuladžić. Općina Ilijaš je finansirala kompletan projekat.¹ Iskopavanja su

¹ Autor se zahvaljuje načelniku Općine Ilijaš, gospodinu Akifu Fazliću, pomoćnici načelnika za društvene djelatnosti, gospođi Sanji Zagorac-Jozić, te grupi zavičajnih entuzijasta iz Ilijaša na susretljivosti i podršci prilikom realizacije projekta.

poslužila da se organizira i ljetna škola arheologije za studente Katedre za arheologiju Filozofskog fakulteta te su u toku kampanje praktično terensko iskustvo stekli studenti Emir Karić, Jasmina Ferhatović, Emina Smajić, Derviš Hadžimuhamedović, Ivana Mirković, Ezana Zekiri, Mirza Ćosović, Amila Kurtović, Amna Agić, Lamija Hadžibegović, Danira Karović, Halid Lepan, Elma Hantalašević, Edo Mešić, Nevena Škrbić, Mustafa Uzunalić, Damir Deljo i Vedrana Crnković.

Ekipe sa istraživanja nekropole u Kopošićima

Nekropola u Kopošićima smještena je na području istoimenog sela, u podnožju brda Hum, općina Ilijaš. Otprilike kilometar zračne linije jugozapadno od nekropole nalazi se srednjovjekovni grad Dubrovnik. Nekropola broji više od trideset stećaka koji su smješteni u nekoliko skupina. Prva i najznačajnija se nalazi u okviru savremenog katoličkog groblja, ponekad nazivanog i Odžačko groblje, a broji osam stećaka. Među njima se nalazi i poznati stećak velikog kneza bosanskog Batića koji se spominje u ispravama sa početka 15. stoljeća. Spomenuti Batić je bio knez na dvoru kralja Tvrtka II. Ostali stećci se spuštaju sjeverno od prve skupine, grebenom pored puta prema Nasićima.

U okviru ove kampanje otvoreni su grobovi ispod sedam stećaka. Iz ranijih izvora bilo je poznato da je stećak kneza Batića bio pomjoran, a grob opljačkan.² Jedan od ciljeva istraživanja bio je da se navedena činjenica na terenu potvrdi te provjeri da li je ostalo sačuvano bilo šta od pokretnog arheološkog materijala. Istraživanja su potvrdila pljačkanje groba ali, nažalost, ništa od materijala se nije sačuvalo. Recentni otpad je pronađen ispod stećka sve do zdravice.

² Herman 1891, 391-395; Rengjeo 1942, 113

Sljemenjak kneza Batića u toku istraživanja 2015. godine.

Arheološka istraživanja ispod stećka br. 2, često povezivanog sa Vukavom, suprugom kneza Batića, pokazala su da je i ovaj grob opljačkan. Naime, kako se ovaj stećak nalazi odmah pored Batićevog, pljačkaši su se prvo spustili u grob Batića, a potom sa strane ušli u grob ispod stećka br. 2 te i njega opljačkali i devastirali. Nažalost, ni ovdje se arheološki materijal nije sačuvao. Inače, grobnica “Vukave“ je bila napravljena od lomljenog kamena sa otvorom kod kojeg su uglovi bili napravljeni od obrađenih blokova sedre. Poklopac je bio napravljen od više kamenih ploča od kojih su neke bile pravilno obrađene. Ovo je jedan od najljepših stećaka u BiH. Potpuno je ornamentiran, a kako je prije iskopavanja bio prilično utonuo, sada su otkriveni i novi ornamentalni motivi (treći par spirala na sjeverozapadnoj čeonj strani) koji na njemu do sada nisu bili registrirani.

Mali sljemenjak sa postoljem (br. 3) koji se nalazi odmah pored prva dva stećka, i koji se često u lokalnoj tradiciji pripisuje djetetu Batića i Vukave je također pomjeren i opljačkan. Od pokretnog arheološkog materijala sačuvalo se tek nekoliko željeznih čavala od kovčega u kome je pokojnik bio pokopan.

Ispod stećka br. 4 (sljemenjak sa postoljem bez ornamenta) otkriven je većim dijelom očuvan skelet starije osobe. U grobu su bili djelomično sačuvani ostaci drvenog sanduka u kojem je pokojnik bio pokopan, a oko glave je pronađeno nešto malo brokata, vjerovatno ostatak kape koju je pokojnik nosio na glavi.

Stećak br. 2 sa nekropole u Kopošićima

Otvoren je i grob ispod sljemenjaka sa postoljem br. 5. Ovdje je pronađen većim dijelom očuvan poklopac drvenog sanduka izrađenog na dvije vode. Pored toga, pronađeni su i željezni čavli kojim je bio sastavljen sam sanduk. Kako je zemljište na ovom mjestu očigledno bilo veoma kiselo, od skeleta su se sačuvali samo dio femura i patella. Pronađeno je i nekoliko slabije očuvanih fragmenata tekstila.

Ispod sljemenjaka sa postoljem br. 6 otkriven je potpuno očuvan skelet starije osobe. Grob je bio orijentiran po pravcu sjeveroistok-jugozapad. Pokretnih nalaza ili priloga nije bilo. Grob ispod stećka br. 7 nije otvaran.

Na rubovima kneževskog sljemenjaka sa postoljem br. 8 nalazi se dobro obrađena bordura, a na čeonim stranama ukras kojeg čine po dvije rozete. Ispod ovog sljemenjaka otkriven je skelet odrasle osobe pokopane bez glave. Pokojnik je bio sahranjen u drvenom sanduku (sačuvani fragmenti drveta i željezni čavli) te umotan u do danas vrlo dobro očuvani brokatni plašt. Otkriveni su veliki fragmenti plašta stavljenog preko čitavog tijela. Same niti tekstila su bile omotane tankim trakicama od pozlaćenog srebra što je pomoglo da se platno u velikoj mjeri očuva. Ovo je ujedno

Grob ispod stećka br. 6

jedno od najbolje očuvanih brokatnih platana iz ovog perioda pronađenih u arheološkom kontekstu na području Bosne i Hercegovine. Brokatni materijal je pronađen i u kraljevskoj grobnici u Milima kod Visokog,³ nekropoli Sankovića u Biskupu kod Konjica,⁴ na Pavlovcu,⁵ nekropoli Glavica u Han Biloj⁶ i nekim drugim lokalitetima u Bosni i Hercegovini. Platno je trenutno u procesu čišćenja i konzervacije u konzervatorskoj laboratoriji Zemaljskog muzeja BiH te će tek po završetku ovog posla biti poznato više detalja o eventualnim ornamentalnim motivima, sastavu, strukturi i porijeklu platna.

Fragment brokatnog platna *in situ* tokom iskopavanja groba ispod stečka br. 8

Vlastelinska porodica Radojević-Mirković se pojavljuje u historijskim izvorima u periodu između 1353/4 i 1420. godine. Njihovo spominjanje u kraljevskim poveljama i ispravama svjedoči o velikom značaju ove porodice na bosanskom kraljevskom

³ Anđelić 1979, 230

⁴ Vego 1957, 137

⁵ Žeravica 1982, 179-205

⁶ Čremošnik 1952, 111-120

dvoru. Prvi poznati pripadnik ove porodice je Jurša Radojević, a možda dva najpoznatija su Mirko Radojević i njegov sin Batić Mirković koji su bili jedne od najistaknutijih ličnosti na dvoru kralja Tvrtka I, odnosno Tvrtka II.⁷ Nažalost osteološki materijal ispod stećka kneza Batića nije sačuvan. Ko su ostale značajne ličnosti pokopane ispod ovih stećaka na nekropoli u Kopošićima, teško je još uvijek preciznije reći. To se posebno odnosi na osobu pokopanu ispod stećka br. 8. Osoba koja je pokopana zajedno sa luksuznim materijalom kao što je gore navedeni brokatni plašt zasigurno je imala istaknuti društveni status. Vjerovatno je riječ o nekom od članova porodice Radojević-Mirković, ali teško je reći konkretno o kojem jer nemamo precizne podatke o načinu na koji su oni okončali svoje živote bilo da je riječ o Jurši ili Mirku Radojeviću ili, osim Batića, nekom od njegova preostala dva sina. Planirane DNK analize na otkrivenom osteološkom materijalu iz četiri groba će nam ponuditi vjerovatno više detalja u razrješenju ovoga pitanja.

2. Arheološka istraživanja srednjovjekovne nekropole na lokalitetu Potkriž u Divičanima kod Jajca

U drugoj polovini septembra 2015. godine, Institut za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Sarajevu, u saradnji sa Javnom ustanovom Agencija za kulturno-povijesnu i prirodnu baštinu i razvoj turističkih potencijala grada Jajca, a pod pokroviteljstvom Općine Jajce, proveo je arheološka istraživanja srednjovjekovne nekropole sa stećcima na lokalitetu Potkriž u Divičanima kod Jajca. Terenski rad je obavljen pod rukovodstvom autora ovih redova, a stručni dio ekipe su sačinjavali prof. dr. Dubravko Lovrenović, prof. dr. Adnan Busuladžić te Dijana Koljić, MA. Pored toga istraživanja su poslužila da se za studente Katedre za arheologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu organizira terenska nastava kroz koju su savladali osnovne postulate terenskog rada. U istraživanju su učestvovali studenti: Mira Ladan, Franjo Leovac, Mirza Kapetanović, Emir Karić, Selma Korman, Nejla Burko, Amina Mustić, Mehmed Duranović, Adisa Jodanović te Luka Spaić, student iz Mostara. Znatnu pomoć u toku istraživanja su pružili i direktor Agencije Huso Hadžić, hroničar Jajca Tvrtko Zrile, te radnici JKP Čistoća i Zelenilo Jajce.

⁷ Detaljnije vidi: Rudić 2014, 47-58

Ekipa koja je istraživala nekropolu Potkriž u Divičanima

U toku evidencije stećaka na području općine Jajce koja je provedena 2013. godine na nekropoli su registrirana 54 stećka. Međutim, prilikom istraživanja registrirano je još nekoliko novih spomenika te se može govoriti o postojanju više od 60 stećaka na nekropoli.

U toku iskopavanja otvorena je sveukupna površina od 31 m². Sonda 1 je postavljena na praznom prostoru unutar nekropole kako bi se provjerilo postojanje grobova bez stećaka. Na relativnoj dubini od oko 1,30m. otkriven je grob ukopan u prostu zemlju. Grobnu konstrukciju je sačinjavala nekolicina nepravilno obrađenog kamena postavljenog unutar samog groba. Skelet je dobro očuvan, a pokretnih nalaza i priloga nije bilo.

U toku istraživanja pomjerena su i četiri stećka. Ispod sanduka (br. 6 prema ranijoj evidenciji) otkriven je grob na dubini od 1,40 m. Skelet je bio dobro očuvan, orijentiran po pravcu jug-sjever (glava-noge), priloga nije bilo, a grobna konstrukcija je bila napravljena tako što je pokojnik bio ograđen sa nekoliko neobrađenih komada kamena.

Ispod visokog sanduka (br. 8), orijentiranog po pravcu sjeveroistok-jugozapad, otkriven je skelet osobe mlađe dobi. Pokojnik je bio okružen sa nekoliko neobrađenih kamenih blokova te bio prekriven drvenim daskama o čemu svjedoče tragovi ugljenisanog drveta. Nalaza ili priloga nije bilo.

Ispod visokog srednjobosanskog sljemenjaka sa postoljem (br. 22) otkriveni su ukopi dvije osobe. Stećak je postavljen po pravcu sjeveroistok-jugozapad, dok su

ukopi bili suprotno orijentirani u odnosu na sam spomenik. Stanje na terenu nije odavalo mogućnost da je sam stećak pomjeren. Pored toga, prilikom djelomičnog proširenja sonde pronađeni su i fragmenti dječijeg skeleta koji nisu bili vezani za ukope ispod sljemenjaka. Oba skeleta otkrivena ispod sljemenjaka su pripadala odraslim osobama. Bili su ukopani u sloj pržine (mekog kamenog materijala sličnog sedri) te bili ograđeni sa nekoliko komada neobrađenog kamena. Postoji mogućnost da su pokojnici pokopani u različitim periodima, a da je tek onda poslije postavljen stećak iznad grobova. Tragovi drveta, nalazi ili prilozima nisu otkriveni.

Otkopan je i grob ispod visokog srednjobosanskog sljemenjaka sa postoljem (br. 26). Sam spomenik je orijentiran po pravcu sjeveroistok-jugozapad. Na dubini od 1,42 m otkriven je intaktan kameni sarkofag. Poklopac je usljed težine stećka pukao na dva dijela, a u samom sarkofagu su bili ostaci odrasle, starije osobe. Skelet je kompletno očuvan. Priloga ili nalaza nije bilo.

Tipičan arheološki materijal pronađen tokom iskopavanja te nepostojanje historijskih izvora onemogućavaju precizno datiranje nekropole. Najindikativniji materijal za datiranje pružio je kameni sarkofag. Ovakvi sarkofazi karakteristični su uglavnom za područje srednje Bosne i okvirno se datiraju u XIV i XV stoljeće. Zbog toga i sama nekropola bi se mogla datirati u ovaj period. Eventualne buduće datiranja metodom radioaktivnog ugljika moglo bi ponuditi znatno preciznije datume pokopavanja na nekropoli.

Sarkofag sa skeletom sa nekropole Potkriž u Divičanima

Po završetku iskopavanja stećci su vraćeni na prvobitne pozicije, a sarkofag premješten u gradski park u centru Jajca gdje se formira mali lapidarij. Kompletno

osteološki materijal je predmet detaljnih antropoloških i DNK analiza čime će se dobiti novi podaci važni za sagledavanje pojedinih aspekata života i smrti na području srednjovjekovnog Jajca.

3. Popis stećaka na području Općine Hadžići

Tokom aprila i maja 2015. godine Komisija za historizaciju Općine Hadžići u saradnji sa Društvom za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije *Stanak* te Katedrom za arheologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu provela je popis stećaka na području općine Hadžići. Stručnu ekipu su sačinjavali Vahid Aladžuz, Derviš Jasića, Admir Džemidžić i Edin Bujak, MA. U terenskim radovima su učestvovali i studenti Katedre za arheologiju Filozofskog fakulteta (Mustafa Uzunalić, Emina Honđo, Lamija Buljugić, Maida Turkmanović, Ajša Čohadžić, Adela Kokić, Ivana Mirković, Amar Tufo, Lamija Hadžibegović, Nermana Crnčalo, Ezana Zekiri, Ena Mašić, Amina Veladžić, Azra Šećerović, Dženefa Merdanić, Amna Agić, Merima Hajdarbegović, Jasmina Ferhatović, Selma Korman, Nejla Burko, Emina Mrkulić, Vedrana Crnković, Emir Karić, Irhad Škoro, Benjamin Hadžimuratović i Damir Deljo) te su na ovaj način stekli neophodno terensko iskustvo. Pored toga, na nekropoli Medvjedice, održan je čas historije za učenike Srednjoškolskog centra iz Hadžića. Kompletni radovi su izvedeni pod pokroviteljstvom Općine Hadžići.⁸

Detalj sa nekropole Brdce u Kasatićima

⁸ Autor se zahvaljuje načelniku Općine Hadžići, gospodinu Hamdi Ejuboviću na podršci prilikom realizacije ovog projekta.

Na 43 nekropole registrirano je oko 730 stećaka što je znatno brojno povećanje u odnosu na sve ranije popise na području ove općine. Također, otkriveno je dosta novih ornamentiranih stećaka od kojih su neki sa ornamentima koji nisu bili do sada poznati stručnoj javnosti. Fotografije nastale u toku rada na popisu stećaka sa područja općine Hadžići bile su izložene u Multimedijalnom centru Hadžići, potom u auli Filozofskog fakulteta prilikom obilježavanja 65 godina postojanja i rada Filozofskog fakulteta u Sarajevu te u svim srednjim školama na području Hadžića. U toku je detaljna obrada podataka dobivenih na terenu te se uskoro planira i njihova monografska obrada i objavljivanje.

Umjesto zaključka

Arheološka istraživanja na nekropolama u Kopošićima kod Ilijaša i Divičanima kod Jajca te popis stećaka na području Općine Hadžići iznijela su na svjetlo dana dosta novih podataka koji će uveliko doprinijeti rasvjetljavanju jednog dijela naše srednjovjekovne prošlosti. Posebno se tu naglašava dimenzija proučavanja grobova ispod stećaka koja je u okviru ove problematike neopravdano često zauzimala posljednje mjesto. Također, ovdje je naglašena i edukativna dimenzija odnosno praktični terenski rad studenata Katedre za arheologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu.

- Andelić 1979: P. Andelić, *Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima (Arnautovićima) kod Visokog*, GZM 34 (1979), Sarajevo 1980., 183-247
- Čremošnik 1952: I. Čremošnik, *Srednjovjekovna kapa iz Bile kod Travnika*, GZM, Sarajevo 1952, 111-120
- Herman 1981: K. Herman, *Nadgrobni spomenik kneza Batića*, GZM, Sarajevo 1891, 391-395
- Rengjeo 1942: I. Rengjeo, *Stećci ili mramorovi*, *Hrvatski planinar* XXXVIII, 1942, 105-114
- Rudić 2014: S. Rudić, *Radojevići – Mirkovići, vlasteoska srednjovjekovna bosanska porodica*, *Istorijski časopis, knjiga LXIII*, Beograd 2014, 47-58
- Vego 1957: M. Vego, *Nadgrobni spomenici porodice Sankovića u selu Biskupu kod Konjica*, GZM, Sarajevo, 1957, 127-141
- Žeravica 1982: L. Žeravica, *Grobovi ispod stećaka na Pavlovcu*, GZM, Sarajevo 1982, 179-205

Edin Bujak

Archaeological Research of Medieval Graveyards in Kopošići near Ilijaš and Divičani near Jajce, with a Survey of Medieval Tombstones on the Area of Hadžići

Summary

Archaeological excavations on graveyards in Kopošići near Ilijaš and Divičani near Jajce, as well as the survey of medieval tombstones on the area of the Hadžići municipality, have brought to light new data which will significantly contribute to the understanding of one part of our medieval past. It is necessary to emphasise the dimension of studying the graves underneath the stećci tombstones which has usually been neglected within the research of this problem. Also, the work emphasises the educational dimension of the practical field work which was carried out by the students of the Chair for Archaeology of the Faculty of Philosophy in Sarajevo. This paper presents preliminary results of these excavations, whereas detailed facts and results of analyses are still under process and will be published subsequently.